

Tuleya, Arleta

Wpływ zajęć bibliotecznych na rozwój dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym : studium indywidualnego przypadku

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia 4 (340), 425-445

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Arleta Tuleya

**Wpływ zajęć bibliotecznych
na rozwój dziecka z upośledzeniem umysłowym
w stopniu umiarkowanym
Studium indywidualnego przypadku**

(...) każdy człowiek z upośledzeniem umysłowym, bez względu na stopień upośledzenia, ma potencjał rozwojowy i możliwości przystosowania, które jednakże wymagają twórczego poszukiwania dróg ich określenia, rozwoju i wykorzystania.

(Krystyna Mrugalska)

Upośledzenie umysłowe to powstały w okresie rozwojowym (do 18 roku życia), istotnie niższy od przeciętnego poziom funkcjonowania intelektualnego (o charakterze globalnym), współwystępujący wraz z zaburzeniami w zakresie: dojrzewania, uczenia się i przystosowania się do wymagań życia społecznego¹. Między osobami z upośledzeniem umysłowym mogą jednak występować istotne różnice indywidualne w zakresie rozwoju poszczególnych procesów psychofizycznych: intelektualnych, komunikowania się i rozwoju mowy, orientacyjno-poznawczych, emocjonalno-motywacyjnych, sprawności i koordynacji ruchowej, funkcjonowa-

¹ R. Kościelak, *Psychologiczne podstawy rehabilitacji upośledzonych umysłowo*, Warszawa 1989, s. 10–11; J. Lausch-Żuk, *Pedagogika osób z umiarkowanym, znacznym i głębokim upośledzeniem umysłowym*, [In:] *Pedagogika specjalna*, pr. zb. pod red. W. Dykcika, Poznań 1997, s. 131; K. Mrugalska, *Upośledzenie umysłowe: nowe oczekiwania – nowe szanse*, Problemy Rehabilitacji Społecznej i Zawodowej 1994, nr 3, s. 11.

nia społecznego. Przyczyną tych różnic z jednej strony może być z pewnością inny stopień upośledzenia (lekki, umiarkowany, znaczny lub głęboki), jego różna postać kliniczna, z drugiej – zespół niesprawności współwystępujących z upośledzeniem, jak i odmienne doświadczenie życiowe, związane z różnym poziomem stymulacji rozwojowej prowadzonej przez środowisko, w jakim dziecko przebywa (rodzina, szkoła etc.)².

Większość autorów, dokonując analizy cech charakterystycznych dla osób z upośledzeniem umysłowym, koncentruje się na cechach negatywnych. Prezentują oni bowiem tylko wynikające z upośledzenia braki, nie dostrzegając dynamizmu rozwojowego. Dzisiejsza wiedza na temat niepełnosprawności umysłowej daje natomiast podstawę do wyrażenia sądu, że w odpowiednio stworzonych, sprzyjających warunkach osiągalny jest wszechstronny, w miarę możliwości, rozwój dziecka upośledzonego umysłowo³. Postrzeganie upośledzenia w kategorii nie braków, a możliwości rozwojowych, pozwala m.in. na wysunięcie (w stosunku do osób z upośledzeniem umiarkowanym) następujących stwierdzeń⁴:

– przy odpowiednio stosowanym postępowaniu stymulująco-wychowawczym (właściwe postawy rodzicielskie, kontakty z rówieśnikami, zabawa, usprawnianie ruchowe, rozwój mowy etc.) dzieci z upośledzeniem umiarkowanym mogą osiągnąć znacznie wyższy od przypuszczalnego poziom funkcjonowania intelektualnego i społecznego;

– dzieci z upośledzeniem umiarkowanym mogą korzystać z integracyjnego systemu wychowania i nauczania, przy czym mogą opanować, w pewnym zakresie, umiejętność czytania i pisanie;

– dzieci z upośledzeniem umysłowym mają możliwość radzenia sobie w sytuacjach życiowych wykraczających poza samoobsługę (np.: gotowanie, sprząatanie, pranie, szycie, zakupy, samodzielne poruszanie się – również środkami komunikacji miejskiej, posługiwanie się telefonem, orientacja w czasie zegarowym i kalendarzowym);

– wiele osób zdolnych jest do podjęcia pracy (niekoniecznie w warunkach pracy chronionej);

– przy odpowiednim stosowaniu ćwiczeń ruchowych sprawność motoryczna osób z upośledzeniem umysłowym może dorównać sprawności osób zdrowych;

– osoby z upośledzeniem umiarkowanym mają dość silnie rozbudowane potrzeby społeczne: kontaktów z innymi, wspólnej zabawy i pracy, uznania;

² R. Kościelak, op. cit., s. 45–62; J. Lausch-Żuk, op. cit., s. 133; K. Mrugalska, *Specyficzne problemy i stan rehabilitacji ludzi z upośledzeniem umysłowym*, [In:] *Stan rehabilitacji i potrzeby rehabilitacyjne osób o poszczególnych rodzajach niepełnosprawności*, pod red. J. Kiwerskiego, A. Ostrowskiej, Warszawa 1994, s. 241–242.

³ K. Mrugalska, *Specyficzne problemy i stan...*, s. 237–241; E. Tomasik, *Czytelnictwo i biblioterapia w pedagogice specjalnej*, Warszawa 1994, s. 80–81.

⁴ K. Mrugalska, *Specyficzne problemy i stan...*, s. 238–240.

– wiele spośród nich jest wrażliwych na twórczość, ma silnie rozbudzoną potrzebę działalności kulturalnej;

– osoby z upośledzeniem umiarkowanym mogą uzyskać pewną samodzielność życiową. K. Mrugalska pisze, że: „jakkolwiek osiągnięcia intelektualne tych osób są ograniczone, niekiedy nawet bardzo poważnie, to jednak bogactwo ich potrzeb psychicznych, możliwość ekspresji, ich osobowość społeczna, a także zakres możliwych do opanowania praktycznych umiejętności i autonomii w ich wykonywaniu, wszystko to skutecznie drażni smutny stereotyp upośledzonego”⁵.

W związku z powyższym, coraz powszechniej zmienia się też podejście do problemu rehabilitacji osób z niepełnosprawnością umysłową. Program stymulacji rozwojowej powierza się całemu zespołowi specjalistów (lekarz, psycholog, pedagog, terapeuta etc.) i osób wspomagających działania rehabilitacyjne (mogą nimi być np.: bibliotekarze). Coraz częściej zachęca się również osoby z upośledzeniem umysłowym do korzystania z „ogólnodostępnych zasobów społecznych”⁶.

Na tym tle dość szeroko i interesująco rysuje się możliwość włączania zajęć bibliotecznych w proces pracy korekcyjno-kompensacyjnej oraz stymulacji rozwojowej osób z upośledzeniem umysłowym i wykorzystania w tym celu indywidualnie planowanej pracy biblioterapeutycznej⁷, realizowanej z wykorzystaniem odpowiednio dobranych materiałów bibliotecznych (w tym wypadku mogą nimi być: książki „łatwe w czytaniu”, książki–zabawki, książki drukowane dużą czcionką, książki mówione, książki wydane razem z kasetą, nagrania różnorodnych efektów dźwiękowych, kasyety magnetofonowe i płyty z nagraniami muzyki relaksującej lub pobudzającej, zabawki edukacyjne, gry dydaktyczne, ilustracje, kasyety wideo, gry komputerowe)⁸. Jak stwierdza A. Niemczykowa: „Czytanie dziecka upośledzonego jest inne od dziecka w normie intelektualnej, ale istnieją możliwości aktywizowania czytelniczego tych dzieci i spełnia to ogromną rolę w przełamywaniu jego izolacji od świata. Dziecko upośledzone umysłowo chętnie słucha głośnego czytania, umie wybrać książkę, która je zainteresowała. Ma swe ulubione pozycje, do których lubi wracać wielokrotnie [...]. Oczywiście, książka bogato ilustrowana daje dodatkowe wartości, ponieważ można do niej samodzielnie wracać i zyskuje się informacje o otaczającym świecie w zrozumiałym sposób”⁹.

Dodatkowym atutem przemawiającym za realizacją tego typu zajęć w bibliotece (zwłaszcza publicznej) może być również fakt, że są one organizowane w wol-

⁵ Ibidem, s. 240.

⁶ Ibidem, s. 228–229.

⁷ Informacje na temat *biblioterapii* znaleźć można m.in. w: I. Borecka, *Biblioterapia – nowa szansa książki*, Olsztyn 1992; F. Czajkowski, *Rola czytania i materiałów czytelnicznych w rehabilitacji osób z niepełnosprawnościami*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Bibliologia II–III, Toruń 1998, s. 611–631; E. Tomasiak, op. cit.

⁸ *Jak pomóc rodzicom dzieci niepełnosprawnych: poradnik bibliograficzny*, Toruń 1994, s. 31–32; E. Tomasiak, op. cit., s. 21–24.

⁹ Cyt. za: E. Tomasiak, op. cit., s. 81.

nym czasie dziecka. Jednym z warunków powodzenia zabiegów rehabilitacyjnych podejmowanych wobec niepełnosprawnego dziecka jest bowiem taka organizacja jego życia, aby w sposób stały i systematyczny stymulowane były możliwie wszystkie sfery jego potencjalnego rozwoju. Jak dotąd, nie docenia się niestety jeszcze w pełni znaczenia i nie dostrzega roli, jaką pełni w tej mierze właściwa organizacja czasu wolnego. A przecież wiele spośród dzieci niepełnosprawnych posiada, z racji swoich ograniczeń, stosunkowo więcej niezagospodarowanego czasu niż ich rówieśnicy. Wartość rehabilitacyjna czasu wolnego wynika z realizacji poszczególnych jego funkcji:

- odpoczynku,
- zabawy i rozrywki,
- rozwoju zainteresowań,
- nabywania informacji,
- integracji z otoczeniem¹⁰.

W odniesieniu do biblioteki mogłoby to np. oznaczać kolejno:

- relaks, znaczenie samego uspokajającego pobytu w bibliotece,
- wyzwalanie pozytywnych emocji, dostarczanie radosnych przeżyć,
- rozwój zainteresowania zajęciami bibliotecznymi jako jedną z form spędzania wolnego czasu oraz czytelnictwem rozumianym jako korzystanie z alternatywnych materiałów bibliotecznych,
- nabywanie wiedzy, kształtowanie umiejętności, postępowanie korekcyjne, kompensacyjne, usprawnianie,
- korzystanie z usług publicznych.

Reasumując, można by pokusić się o stwierdzenie, że aktywizacja dziecka niepełnosprawnego w zakresie właściwej organizacji czasu wolnego w bibliotece może być tym procesem, w ramach którego wszelkie działania rehabilitacyjne są podejmowane w sposób zintegrowany¹¹. Włączenie terapii poprzez właściwie dobrane materiały biblioteczne w proces postępowania rehabilitacyjnego może natomiast wywrzeć istotny wpływ m.in. na: kształtowanie się postaw dziecka wobec własnej niesprawności, kształtowanie postaw środowiska, w którym ono przebywa (szkoła, dom, rówieśnicy etc.), rozwój osobowości dziecka poprzez zaprezentowanie mu właściwego, godnego naśladowania wzorca osobowego, wzbogacenie, zharmonizowanie, wzmocnienie sfery emocjonalno-wolicjonalnej, rozwój rozumienia pojęć moralnych. Odpowiednio dobrane materiały mogą też wspomagać proces rozwoju umysłowego i psychoruchowego dziecka. Mogą stanowić źródło wiedzy, pomagać w utrwalaniu informacji, aktywizowaniu procesów myślowych i poznawczych, takich jak pamięć i uwaga, kształtowaniu i usprawnianiu spostrzegania oraz orientacji w przestrzeni, wpływać na kształtowanie się wyobrażeń, do-

¹⁰ K. Nowak-Lipińska, *Wykorzystanie czasu wolnego w rehabilitacji głębiej upośledzonych umysłowo*, Warszawa 1989, s. 32–35.

¹¹ *Ibidem*, s. 36–38.

starzczać ćwiczeń i wzorów poprawnej pisowni, wzbogacać słownictwo, służyć jako materiał do ćwiczeń artykulacyjnych, słuchowych, oddechowych, koordynacji wzrokowo-słuchowo-ruchowej¹².

Dostrzegając tak duże szanse realizacji celów rehabilitacji poprzez zajęcia biblioterapeutyczne, należałoby zastanowić się czy możliwości te są wykorzystywane w praktyce.

Dotychczasowe próby zastosowania biblioterapii w poszczególnych działach pedagogiki specjalnej znalazły już swoje miejsce w literaturze przedmiotu¹³. Dotyczą one jednak przede wszystkim bibliotek specjalistycznych: w szpitalach, ośrodkach rehabilitacji, a przede wszystkim szkołach specjalnych¹⁴.

Dziecko z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym a biblioterapia

W literaturze poruszającej problem pracy biblioterapeutycznej prowadzonej wśród dzieci z upośledzeniem umysłowym przeważają omówienia zajęć z dziećmi z lekkim stopniem upośledzenia. Nieliczne z nich dotyczą dzieci z głębszymi upośledzeniami. Ciekawe doświadczenia w tym zakresie posiada np. S. Wontorowska-Jóźwiak ze Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego w Zgierzu. Uważa ona, że dzięki kontaktowi z książką i biblioteką – „dziecko łatwiej wchodzi w proces usprawniania niezaburzonych funkcji psychicznych i fizycznych, korygowania nieprawidłowości rozwojowych i rozwija w sposób optymalny swoje uzdolnienia”¹⁵. Jako najbardziej wartościowe w swojej pracy wymienia takie formy biblioterapii, jak: inscenizacje bajek i zabawy czytelnicze prowadzone w formie grupowej i indywidualnie. Zwraca też uwagę na znaczenie samego uspokajającego pobytu w bibliotece, oglądania ilustracji i samodzielnego doboru książek, głośnego czytania, opowiadania i twórczej aktywności dziecka w odniesieniu do przeczytanych książek¹⁶. Podobne spostrzeżenia odnośnie do pracy bibliotecznej

¹² *Jak pomóc rodzicom...*, s. 30; E. Tomasik, *Biblioterapia jako metoda...*, s. 129–130; idem, *Czytelnictwo i biblioterapia...*, s. 21.

¹³ Analizę prowadzonych w tym zakresie badań znaleźć można m.in. w: F. Czajkowski, op. cit.; *Książka w działalności terapeutycznej*, pr. zb., red. merytoryczna E. B. Zybert, Warszawa 1997; E. Tomasik, *Czytelnictwo i biblioterapia*.

¹⁴ Konkretnych wskazówek metodycznych bibliotekarze mogą szukać np. w: I. Borecka, *Biblioterapia w szkole: poradnik dla bibliotekarzy*, Legnica 1998.

¹⁵ S. Wontorowska-Jóźwiak, *Inscenizacje baśni i zabawy czytelnicze jako formy biblioterapii w procesie dydaktyczno-wychowawczym dzieci upośledzonych umysłowo*, [In:] *Terapeutyczna funkcja literatury*, Wałbrzych 1993, s. 49.

¹⁶ Zob. S. Wontorowska-Jóźwiak, *Formy i metody pracy bibliotecznej z dziećmi upośledzonymi umysłowo*, *Poradnik Bibliotekarza* 1990, nr 11/12; idem, *Funkcje terapeutyczne zabaw czytelniczych w pracy z dziećmi upośledzonymi w stopniu lekkim, umiarkowanym i znacznym*, [In:] *Terapeutyczna funkcja literatury*, Wałbrzych 1993; idem, *Inscenizacje baśni i zabawy...*

poczyniła także H. Wirkus¹⁷. Obydwie autorki posiadają także doświadczenia w pracy z dziećmi upośledzonymi umysłowo w stopniu umiarkowanym.

O pozytywnych efektach realizacji programów biblioterapeutycznych pisze E. Tomasiak¹⁸, prezentując wyniki pracy z dziećmi tak z upośledzeniem lekkim, jak i umiarkowanym. Skuteczność realizacji omówionych przez nią programów wyznaczona została przez wpływ udziału w zajęciach na zmianę postaw i zachowań poszczególnych dzieci uczestniczących w sesjach biblioterapeutycznych.

Interesującą formę pracy zaprezentowała również T. Paszek, wprowadzając dzieci z głębszymi upośledzeniami w świat Muminków Tove Jansson nie w szkole, lecz w specjalnie stworzonej – w jednej z gdańskich filii biblioteki publicznej – „prawdziwej” Dolinie Muminków¹⁹. Pobyt w świecie Muminków pozwolił dzieciom na przeżycie tego, czego dowiedziały się o bohaterach książki podczas zajęć poprzedzających pobyt w bibliotece. Wśród efektów wynikających z udziału uczniów w tego typu zajęciach autorka wymienia: ogólny rozwój psychiczny i umysłowy, wzbogacenie słownika, wyobraźni, rozwój logicznego myślenia, umiejętność odróżniania dobra i zła²⁰.

W kontekście ostatniego z wymienionych celów, ciekawą metodę pracy przedstawiła A. Niemczykowa. Zaproponowała ona dziecku z niepełnosprawnością umysłową, a później przeniosła to na grupę, wspólne tworzenie książki²¹. Okazało się, że czynność ta poza ciekawym zagospodarowaniem wolnego czasu odegrała dużą rolę w rozwoju umiejętności dokonywania ocen moralnych.

Jednakże, jak już wspomniano powyżej, zajęcia o charakterze biblioterapeutycznym prowadzone są przede wszystkim przez bibliotekarzy oraz innych profesjonalistów pracujących w szkołach lub na terenie bibliotek specjalistycznych (szpitalnych, sanatoryjnych etc.) i włączane w program terapeutyczny lub edukacyjno-wychowawczy wynikający z charakteru danej placówki. Odpowiedniej podbudowy nie posiada natomiast jeszcze praca biblioterapeutyczna z dziećmi niepełnosprawnymi intelektualnie w bibliotece publicznej. Wszelkie działania bibliotekarzy podejmujących się próby prowadzenia takich spotkań w placówkach ogólnodostępnych muszą zatem nosić znamię eksperymentu. Ciekawe więc wydało się sprawdzenie skuteczności tej metody w bibliotece publicznej, jaką jest Ośrodek

¹⁷ H. Wirkus, *Formy pracy biblioteki w procesie rewalidacji dzieci upośledzonych umysłowo*, Szkoła Specjalna 1993, nr 5, s. 246–250.

¹⁸ E. Tomasiak, *Czytelnictwo i biblioterapia...*, s. 80–110; idem, *Biblioterapia w pedagogice terapeutycznej*, [In:] *Książka w działalności terapeutycznej...*, s. 28–34.

¹⁹ T. Paszek, *Wycieczka do Doliny Muminków*, [In:] *Dziecko niepełnosprawne w bibliotece: materiały z seminarium w Gdańsku (14–15 XI 1994) oraz Krynicy Morskiej (7–8 XII 1995)*, Warszawa 1996.

²⁰ Ibidem, s. 74.

²¹ A. Niemczykowa, *Książka o tym, co się dzieje (pisała babcia, rysował Zbyszek)*, Szkoła Specjalna 1993, nr 4, s. 176–186; eadem, *Z doświadczeń wspólnego pisania książki „O tym co się dzieje”*, [In:] E. Tomasiak, *Czytelnictwo i biblioterapia...*

Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych WBPiKM w Toruniu²². W specjalnie przygotowywanych i planowanych indywidualnie zajęciach bierze tu co tydzień udział kilkanaścioro dzieci. Od momentu rozpoczęcia prowadzenia tego typu zajęć (w 1991 roku), przewinęło się przez nie ponad 50 osób (z uszkodzeniem mózgu, z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym i znacznym, z cechami autyzmu wczesnodziecięcego, niesłyszących, niewidomych, nadpobudliwych psychoruchowo, ze specyficznymi trudnościami w czytaniu i pisaniu, z zaburzeniami mowy; większość ze sprzężonymi niesprawnościami). Zajęcia organizowane są systematycznie: o stałej godzinie, w określone dni tygodnia. W zależności od potrzeb i możliwości dziecka przybierają one formę pracy indywidualnej lub grupowej. Program zajęć opracowywany jest indywidualnie dla każdego dziecka (nawet jeśli pracuje ono w grupie).

Dodatkową inspiracją do podjęcia tego tematu stała się też wypowiedź matki jednego z dzieci z umiarkowanym stopniem upośledzenia: „Dzięki kontaktom z biblioteką moje dziecko nauczyło się obowiązkowości i systematyczności – pamięta o odwiedzinach w Ośrodku, dniu oraz godzinie. Nauczyło się również samodzielności, ponieważ bez niczyjej opieki aktualnie korzysta z pomocy Ośrodka, samo tam uczęszcza i samo powie, co chce wypożyczyć. [...] Poprawiła się również wymowa, ponieważ do osób obcych stara się mówić wyraźniej [...]. Obserwuję u dziecka większą uwagę i skupienie oraz zainteresowanie książkami.”²³

Niniejszy artykuł stanowi zatem próbę oceny skuteczności pracy biblioterapeutycznej prowadzonej z jednym z uczestników zajęć – chłopcem upośledzonym umysłowo w stopniu umiarkowanym.

Sytuacja życiowa i charakterystyka chłopca w momencie podjęcia badań

W okresie prowadzenia badań Michał²⁴ miał 18 lat.

Ciąża i poród przebiegały bez powikłań. Po urodzeniu natomiast stwierdzono, że u chłopca występuje drżenie rąk i nóg. Po interwencji lekarza neurologa (pod opieką którego znajduje się do dnia dzisiejszego) i zastosowaniu właściwych lekarstw objawy ustąpiły.

Michał urodził się jako pierwsze dziecko, w związku z tym matka oceniała jego rozwój, porównując z innym dziećmi w rodzinie. Stwierdziła wówczas, że zaczął on później siadać (ok. 9 miesiąca) i chodzić (ok. 2 roku życia). Pierwsze słowa wypowiedział mając prawie trzy lata. Początkowo lekarze powiedzieli matce, że chłopiec „urodził się z autyzmem wczesnodziecięcym”. W późniejszym

²² Więcej o Ośrodku przeczytać można np. w: F. Czajkowski, *Ośrodek Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych w Toruniu*, Szkoła Specjalna 1996, nr 4, s. 234–238.

²³ *Moje spotkania z książką i biblioteką: prace nagrodzone w konkursie organizowanym przez Ośrodek Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych*, Toruń 1995, s. 15.

²⁴ Imię chłopca zostało zmienione.

okresie, po przebadaniu testami psychologicznymi określono, że jest on upośledzony w stopniu umiarkowanym.

W dwa lata po urodzeniu chłopca przyszedł na świat jego brat, którego rozwój przebiegał prawidłowo. Z czasem osiągnął on więc ten sam poziom umiejętności, który posiadał Michał. Od tego momentu dzieci spędzały czas wspólnie, razem bawiły się, razem zdobywały nowe umiejętności, razem też poszły do przedszkola. Badany chłopiec nie dawał sobie jednak rady z wykonywaniem poleceń i realizacją zadań. Nauczyciel prowadzący grupę stwierdził nawet, że stawia to w niekorzystnej sytuacji jego brata, gdyż ten najpierw wykonywał pracę Michała, a dopiero potem własną, w związku z czym był zmęczony i obciążony zbyt dużą jak na niego ilością pracy. Michał trafił więc do przedszkola przy szkole specjalnej. Tam też kontynuował naukę już w klasie szkolnej. Niestety jego zdrowie nie pozwalało na systematyczną obecność w szkole. Przyczyną absencji były częste przeziębienia. Ponadto okazało się, że Michał ma ubytek kostny w lewym uchu, co nie wpływając zdaniem lekarzy na poziom słuchu, miało jednak bardzo duży wpływ na nabywanie infekcji – do dnia dzisiejszego chłopiec musi bardzo uważać (zwłaszcza podczas kąpieli, mycia głowy i deszczu). W okresie największej absencji w szkole (II kl.) zaproponowano matce nauczanie indywidualne dziecka w domu, które trwało przez cały okres jego edukacji szkolnej. W dość istotny sposób ograniczyło to kontakty społeczne chłopca w tym okresie. Do szkoły przychodził jedynie na konsultacje logopedyczne. Matka Michała cieszyła się, że „ma” syna cały czas w domu pod opieką, nie była jednak zadowolona ze sposobu nauczania proponowanego przez uczących chłopca nauczycieli. Stwierdziła, że prowadzona przez nich nauka ograniczała się do przepisywania prezentowanych tekstów. Jej zdaniem chłopiec nie nabywał w czasie lekcji nowych umiejętności. Dopiero ostatni rok edukacji przyniósł rezultaty, kiedy to zmienił się nauczyciel (z wykształcenia psycholog). Niestety, z przyczyn niezależnych od nauczyciela i matki, nie udało się przedłużyć nauki jeszcze o rok. Od tego momentu rozkład dnia Michała ograniczony został do zajęć związanych z jego życiem rodzinnym i domowym.

Michał wychowuje się w pełnej, kochającej rodzinie. Jego ojciec (wykształcenie średnie) jest kierowcą, matka (wykształcenie podstawowe) nie pracuje zawodowo. Młodszy brat jest uczniem szkoły średniej. Warunki bytowe rodziny są wystarczające – własne mieszkanie, poziom finansowy pozwalający na zaspokojenie potrzeb na dostatecznym poziomie. Chłopiec ma dobry kontakt ze wszystkimi członkami swojej rodziny (partnerski stosunek z bratem, akceptujący ze strony ojca). Matka jednakże jest osobą zdecydowanie nadopiekuńczą – nie widzącą, że jej syn jest już kilkunastoletnim młodzieńcem. Michał nie ma więc obowiązków domowych (mama sprząta jego pokój), wyřęczany jest w podstawowych czynnościach samoobsługowych, np. myciu głowy, czesaniu. Matka nie pozwala mu na samodzielne poruszanie się po mieście, choćby w celu zrobienia drobnych zakupów. Ponadto mama Michała jest osobą dość nieufną i skřępowaną wtedy, kiedy musi o nim porozmawiać.

Kontakt z mamą Michała został nawiązany podczas spotkania rodziców dzieci z upośledzeniem umysłowym, gdzie przedstawiono ofertę zajęć bibliotecznych dla dzieci, które wówczas zaczęto organizować w Ośrodku Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych WBPiKM. W wyniku tego, po kilku miesiącach chłopiec pojawił się w Ośrodku. Pierwsze spotkanie polegało na bliższym zapoznaniu go z budynkiem, posiadanymi zbiorami bibliotecznymi i demonstracją zajęć, w których mógłby uczestniczyć. Od tej pory Michał stał się dosyć częstym bywalcem biblioteki. Wypożyczał bogato ilustrowane książki, które oglądał w domu. Niestety, w tej czynności również wyręczany był przez mamę, która decydowała, jaką książkę chłopiec ma wypożyczyć. Obserwacja Michała podczas spotkań, w których brał udział z innymi dziećmi, spowodowała, że zaproponowano jego mamie indywidualną formę prowadzenia zajęć. Przez dwa lata pracy w ośrodku chłopiec wyrósł na 18-letniego młodzieńca, którego nie interesują już bajki ani przygotowywane dla całej grupy formy pracy oparte przede wszystkim na zabawie. Ponadto realizacja proponowanych zadań sprawiała mu stopniowo coraz mniej trudności. Należało więc zastanowić się nad zaplanowaniem dla niego takich zajęć, które z jednej strony miałyby znaczenie korekcyjno-kompensacyjne, z drugiej wpływałyby stymulująco na rozwój jego potencjalnych możliwości. W uzgodnieniu z mamą Michała postanowiono opracować i rozpocząć realizację specjalnie zaplanowanego dla niego programu pracy biblioterapeutycznej, który początkowo obejmowałby 12 sesji. W tym też celu przeprowadzono kilka sprawdzianów diagnostycznych, mających na celu uzupełnienie informacji uzyskanych w wyniku rozmowy z chłopcem, jego mamą oraz własnych obserwacji.

Rozwój fizyczny chłopca odpowiada normie, analizatory wzroku i słuchu, zdaniem lekarzy, zbudowane są prawidłowo. Michał zlateralizowany jest prawostronnie. Cechuje go niski poziom rozwoju mowy – w zakresie zasobu słownictwa i ekspresji mowy. Posiada niską sprawność narządów artykulacyjnych (język i wargi). Zaburzona jest analiza i synteza słuchowa, słaba pamięć słuchowa. Nie został wykształcony u niego słuch fonematyczny. Chłopiec ma obniżoną sprawność percepcji wzrokowej w zakresie pamięci bezpośredniej, wyodrębniania cech charakterystycznych dla przedmiotów i ich różnicowania. Badany posiada dobrą orientację w schemacie własnego ciała i makroprzestrzeni. Zaburzona jest natomiast orientacja w zakresie określania stosunków przestrzennych: położenia względem siebie figur, przedmiotów, symboli graficznych. Sprawność grafomotoryczna Michała jest bardzo niska – silny nacisk na narzędzie pisarskie, brak płynności ruchów, trudności z utrzymaniem się w liniaturze, dokładnym odtworzeniem materiału literowego i nieliterowego, zachowaniem proporcjonalnych wielkości znaków. Chłopiec ma zaburzoną koordynację wzrokowo-słuchowo-ruchową, chociaż poprawnie wykonuje proste zadania, jak np. układanie obrazków z elementów. Dobrze radzi sobie z zadaniami wykonywanymi na konkretach (np. układanie klocków według wzoru). Duże trudności występują w przypadku operacji na symbolach (odwzorowywanie za pomocą rysunku, odczytywanie symboli). Chłopiec zna poszczególne litery i poproszony o wskazanie rozpoznaje je prawidłowo. Jednakże

jego umiejętność czytania jest bardzo słaba. Głoskuje, rzadziej sylabizuje, nieliczne wyrazy czyta z syntezą. Większość tekstu odczytywana jest niepoprawnie, bez zrozumienia treści.

Michał nie chce opowiadać o sobie. Poproszony o narysowanie siebie – odmówił. Nie chciał też ułożyć historyjki obrazkowej o bibliotece, mówiąc, że nie wie, jaka ma być kolejność ilustracji.

Michałowi trudno jest skupić uwagę przez dłuższy czas na jednej czynności. W trakcie wykonywania przez niego zadań musi panować idealna cisza. W przeciwnym wypadku rozprasza się, bardzo się denerwuje i zniechęca. W sytuacji, kiedy stworzy mu się jednak odpowiednie warunki zewnętrzne, jak również zachęci pochwałą i uznaniem, pracuje i osiąga lepsze wyniki.

Chłopiec ma dużą motywację do nauki. Jest coraz starszy i chciałby umieć rozmawiać z kolegami brata i swoimi z podwórka. Chce zdobywać wiedzę i nowe umiejętności (np. nauczyć się prawidłowego odczytywania czasu zegarowego i kalendarzowego). Chciałby też nauczyć się czytać i pisać tak, aby samodzielnie móc korzystać z programów telewizyjnych i czasopism muzycznych, jak również nauczyć się liczyć (rozpoznaje prawidłowo cyfry i niektóre liczby dwucyfrowe).

Michał jest chłopcem miłym i wesołym. Po zdobyciu zaufania – łatwo nawiązuje się z nim kontakt.

Cele i założenia programu pracy biblioterapeutycznej

Zasadniczym celem prezentowanych badań było zbadanie wpływu zajęć biblioterapeutycznych na rozwój dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym. Problemem badawczym stało się więc pytanie:

Czy zajęcia biblioterapeutyczne mają wpływ na rozwój dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym?

Z tak nakreślonego problemu badawczego wyodrębniono kilka problemów głównych:

1. Czy zajęcia biblioterapeutyczne mają wpływ na stymulację rozwoju intelektualnego dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym?

2. Czy zajęcia biblioterapeutyczne mają wpływ na rozwój komunikowania się i mowy dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym?

3. Czy zajęcia biblioterapeutyczne mają wpływ na rozwój procesów orientacyjno-poznawczych dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym?

4. Czy zajęcia biblioterapeutyczne mają wpływ na rozwój sprawności i koordynacji ruchowej dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym?

5. Czy zajęcia biblioterapeutyczne mają wpływ na rozwój sfery emocjonalno-motywacyjnej dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym?

6. Czy zajęcia biblioterapeutyczne mają wpływ na rozwój funkcjonowania społecznego dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym?

Jednak ze względu na krótki okres realizacji programu (w wyniku rozmów z chłopcem i jego mamą ustalono, że zajęcia będą odbywały się raz w tygodniu przez 3 miesiące), zaistniała potrzeba określenia problemów szczegółowych, wyznaczających program działań możliwych do zrealizowania w ciągu 12 spotkań.

Uwzględniając powyższe uwarunkowania, jak również poziom umiejętności i potencjalnych możliwości badanego, ustalono, że realizacja programu pracy biblioterapeutycznej powinna zmierzać do:

1. Wzbogacenia zasobu słownictwa.
2. Rozwoju ekspresji mowy.
3. Usprawniania narządów artykulacji i wyrównywania oddechu.
4. Usprawniania percepcji słuchowej w zakresie:
 - analizy i syntezy słuchowej,
 - rozpoznawania i różnicowania dźwięków,
 - pamięci słuchowej.
5. Usprawniania percepcji wzrokowej w zakresie:
 - określania stosunków przestrzennych,
 - identyfikowania i różnicowania cech,
 - usprawniania pamięci wzrokowej.
6. Kształtowania umiejętności orientacji w czasie.
7. Kształtowania umiejętności orientacji w mikroprzestrzeni.
8. Usprawniania sprawności manualnej.
9. Usprawniania koordynacji wzrokowo-słuchowo-ruchowej.
10. Usprawniania techniki i tempa czytania.
11. Usprawniania techniki i tempa pisania.
12. Zwiększenia koncentracji uwagi.
13. Rozbudzenia zainteresowania zajęciami bibliotecznymi jako jedną z form spędzania wolnego czasu.
14. Rozwijania zainteresowania czytelnictwem (rozumianym jako korzystanie z tzw. alternatywnych materiałów czytelniczych).
15. Odczucia własnej tożsamości.
16. Przygotowania do samodzielnego korzystania z biblioteki.

Do weryfikacji przyjęto więc szereg hipotez zakładających wpływ zajęć biblioterapeutycznych na rozwój każdej z wymienionych powyżej sprawności.

Wskaźnikami służącymi weryfikacji hipotez oraz świadczącymi o tym, w jakim stopniu założony program został zrealizowany, były rezultaty wynikające z porównania wyników sprawdzianów diagnostycznych przeprowadzonych przed i powtórzonych po zakończeniu cyklu spotkań oraz informacji uzyskanych w wyniku prowadzenia obserwacji własnych.

Opis realizowanego programu

W celu zilustrowania sposobu prowadzenia zajęć zaprezentowano poniżej tematy poszczególnych sesji, podano czas ich trwania, określono założone cele,

wymieniono wykorzystane materiały biblioteczne oraz przedstawiono przebieg trzech spotkań.

Sesja I

Temat: „W bibliotece”

Czas trwania: 40 minut

Lp.	NAZWA ĆWICZENIA	CEL ĆWICZENIA	PRZEBIEG ĆWICZENIA	MATERIAŁY BIBLIOTECZNE I INNE POMOCE
1	2	3	4	5
1.	Rozmowa z Michałem i jego mamą	Rozluźnienie. Zachęcenie do zajęć. Odczucie własnej tożsamości.	Rozmowa na temat: co się wydarzyło, jak się Michał czuje, jakie ma plany na popołudnie; takie kierowanie rozmową, aby odpowiadał Michał.	
2.	Opisywanie przedmiotów	Ćwiczenia analizy i syntezy wzrokowej, identyfikowanie i różnicowanie cech. Pobudzanie ekspresji słownej. Wzbogacanie słownictwa w zakresie treści dotyczących książki i biblioteki. Ćwiczenie prawidłowej artykulacji.	Michał próbuje opisać pomieszczenie, w którym się znajduje, a następnie wybraną przez siebie z półki książkę. Prowadzący pomaga mu w zakresie prawidłowego nazewnictwa. Zapoznanie z innymi typami książek: wskazywanie różnic i podobieństw.	Słownictwo: książka, okładka, kartka, strona, strona tytułowa, autor, tytuł; regał, półka, wypożyczenie, zwrot. Książki: mówiona, drukowana, brajlowska, obrazkowa.
3.	Oglądanie filmu	Ćwiczenia koncentracji uwagi, pamięci wzrokowej i słuchowej.	Wspólne oglądanie filmu, którego bohaterem jest chłopiec z upośledzeniem umysłowym (w wieku Michała), który samodzielnie przychodzi do biblioteki, wybiera książkę, wypożycza ją i wraca do domu. Film zawiera też wypowiedzi na temat książek.	Film wideo: <i>Malcolm Finds Out</i> (z tłumaczeniem).
4.	Dyskusja na temat filmu	Pobudzenie ekspresji słownej. Ćwiczenia w poprawnym wypowiedzianiu się. Ćwiczenia pamięci wzrokowej i słuchowej.	Rozmowa na temat: czy film się podobał, co robił jego bohater, czy Michał też chciałby sam korzystać z biblioteki; próba odtworzenia ciągu logicznego wydarzeń.	

1	2	3	4	5
5.	Wypożyczenie	Wdrożenie do samodzielnego korzystania z biblioteki. Odczucie własnej tożsamości.	Samodzielne wypożyczenie książki przez Michała – określenie formy, tematyki i tytułu.	
6.	Podsumowanie zajęć z Michałem	Odczucie własnej tożsamości.	Michał opowiada, co mu się podobało podczas zajęć, co wykonał dobrze, a co sprawiało mu trudności.	

Sesja II

Temat: „Kiedy przychodzę do biblioteki?”

Czas trwania: 40 minut

Cele: Sprawdzenie nabytych umiejętności, odczucie własnej tożsamości, wdrażanie do samodzielności, pobudzenie ekspresji słownej, ćwiczenie narządów artykulacji, kształtowanie i doskonalenie umiejętności odczytywania czasu kalendrzowego i zegarowego, ćwiczenia w rozpoznawaniu dat (liczb), ćwiczenia w czytaniu, ćwiczenie percepcji wzrokowej i koordynacji wzrokowo-ruchowej, kształtowanie słuchu fonematycznego, ćwiczenie sprawności manualnej.

Materiały biblioteczne i inne pomoce: kalendarz, model zegara, zegarek, wiersz J. Brzechwy *Tydzień*, kasetka magnetofonowa z nagranymi dźwiękami: tikanie i dzwonek budzika, książka *Która godzina?* (z modelem zegara), gra komputerowa *Zegar*.

Sesja III

Temat: „Kalkulator”

Czas trwania: 40 minut

Cele: Sprawdzenie nabytych umiejętności, pobudzenie ekspresji słownej, kształtowanie umiejętności wykorzystywania kalkulatora, ćwiczenia w zakresie odczytywania liczb, rozpoznawania działań arytmetycznych, kształtowanie umiejętności rozwiązywania prostych zadań matematycznych, ćwiczenie sprawności manualnej i koordynacji słuchowo-wzrokowo-ruchowej, ćwiczenia w czytaniu, odczucie własnej tożsamości.

Materiały biblioteczne i inne pomoce: kalendarz, zegar, książki: B. Marks, A. Snow, *Kalkulator: gry, zagadki, łamigłówki czyli Arytmetyka na wesoło*; A. Kuller, *Ulica Policzalska* (z koralikami do liczenia), kalkulator.

Sesja IV

Temat: „Na krzywej wieży”

Czas trwania: 45 minut

Cele: Sprawdzenie nabytych umiejętności, ćwiczenie koncentracji uwagi, ćwiczenie percepcji słuchowej, percepcji wzrokowej, koordynacji wzrokowo-słuchowo-ruchowej, ćwiczenia sprawności manualnej, pobudzenie twórczej aktywności

i ekspresji słownej, wzbogacenie słownika, ćwiczenia artykulacyjne, odczucie własnej tożsamości, kształtowanie umiejętności współpracy, wpojenie poczucia odpowiedzialności za wykonywane zadanie.

Materiały biblioteczne i inne pomoce: kalendarz, zegar, książka W. Badalskiej *Na krzywej wieży*, ilustracje z książki, dźwięki do naśladowania (*brdim, brdam, brdum*), kasetta magnetofonowa *Dozwolone od lat 18: przeboje w wykonaniu dzieci*, książka A. Wilkes *Co i jak?*, własnoręcznie wykonane maski.

Sesja V

Temat: „Grzyby”

Czas trwania: 45 minut

Lp.	NAZWA ĆWICZENIA	CEL ĆWICZENIA	PRZEBIEG ĆWICZENIA	MATERIAŁY BIBLIOTECZNE I INNE POMOCE
1	2	3	4	5
1.	Rozmowa z Michałem	Rozluźnienie. Zachęcenie do zajęć. Odczucie własnej tożsamości.	Rozmowa na temat: co się wydarzyło, jak się Michał czuje, jakie ma plany na popołudnie etc.	
2.	Wymiana książek	Sprawdzenie nabytych umiejętności. Odczucie własnej tożsamości. Pobudzenie ekspresji słownej.	Michał samodzielnie oddaje i wypożycza książki; wyjaśnia, dlaczego chce je wypożyczyć.	
3.	Data i godzina	Sprawdzenie nabytych umiejętności.	Michał określa aktualną datę i godzinę.	Kalendarz, zegar
4.	Wysłuchanie wiersza	Wprowadzenie w temat zajęć. Ćwiczenie percepcji wzrokowej i koncentracji uwagi.	Wspólne wysłuchanie wiersza z kasy magnetofonowej.	Kaseta magnetofonowa z nagraniem wiersza J. Brzechwy <i>Grzyby</i>
5.	Domino	Ćwiczenie percepcji wzrokowej: identyfikowanie i różnicowanie obrazków. Ćwiczenie koordynacji wzrokowo-ruchowej i orientacji w mikroprzestrzeni.	Michał gra z prowadzącym – po kolei dobierają kartoniki z potasowanego pliku leżącego na stole. Prowadzący wyklada kartonik, Michał dokłada swój, jeśli ma odpowiedni obrazek, jeśli nie, zatrzymuje kartonik itd.	Domino <i>Grzyby</i>

1	2	3	4	5
6.	Praca z tekstem	<p>Doskonalenie techniki i tempa czytania oraz pisania.</p> <p>Wzbogacenie zasobu słownictwa.</p> <p>Ćwiczenie percepcji wzrokowej i słuchowej.</p> <p>Ćwiczenie pamięci wzrokowej.</p> <p>Kształtowanie słuchu fonematycznego.</p>	<p>Prowadzący odczytuje tekst, Michał śledzi ilustracje podczas czytania.</p> <p>Prowadzący odczytuje nazwy grzybów, Michał określa – co słychać na początku.</p> <p>Następnie Michał próbuje odczytać z książki nazwy poszczególnych grzybów, stara się je zapamiętać i napisać z pamięci.</p> <p>W zapisanych wyrazach podkreśla na czerwono literę <i>b</i>, na zielono <i>d</i>.</p> <p>Michał ogląda ilustracje zamieszczone we wkładce, na której znajdują się grzyby podzielone na jadalne i trujące – stara się znaleźć takie same sylwetki grzybów na ilustracji zbiorczej.</p>	<p>Książka J. Brzechwy <i>Grzyby</i></p> <p>Wkładka z książki</p>
7.	Dyktando graficzne	<p>Ćwiczenie grafomotoryczne.</p> <p>Ćwiczenia w różnicowaniu liter i cyfr.</p> <p>Kształtowanie umiejętności prawidłowego odliczania i określania stosunków przestrzennych.</p>	<p>Michał tworzy rysunek grzyba – zadanie polega na prawidłowym odczytaniu współrzędnych punktów i połączeniu ich linią.</p>	<p>Zeszyt ćwiczeń: Z. Handzel, <i>Dyktanda graficzne</i></p>
8.	Podsumowanie zajęć	<p>Odczucie własnej tożsamości.</p> <p>Ćwiczenia sprawności manualnej.</p>	<p>Michał ocenia co udało mu się wykonać, co sprawiło trudność.</p> <p>Dla odprężenia pracuje przy komputerze – gra polega na przeprowadzeniu żabki przez łąkę do stawu.</p> <p>Prowadzący przekazuje zalecenia dotyczące utrwalania nabytych umiejętności w domu.</p>	<p>Gra komputerowa <i>Labirynt</i></p>

Sesja VI

Temat: „Lokomotywa”

Czas trwania: 50 minut

Cele: Pobudzenie ekspresji słownej, sprawdzenie nabytych umiejętności, wzbogacenie zasobu słownictwa i wiadomości, ćwiczenie percepcji słuchowej w zakresie: kształtowania słuchu fonematycznego, analizy i syntezy słuchowej, ćwiczenie narządów artykulacji i oddechu, ćwiczenie koncentracji uwagi, ćwiczenia percepcji wzrokowej: identyfikowanie i różnicowanie kształtów oraz określanie ich wzajemnego położenia, ćwiczenia koordynacji wzrokowo-słuchowo-ruchowej, liczenie, doskonalenie tempa i techniki czytania, ćwiczenia sprawności manualnej, odczucie własnej tożsamości.

Materiały biblioteczne i inne pomoce: kalendarz, zegar, książka *Zagadki dla najmłodszych*, ilustracja – rysunek wypukły lokomotywy, nagranie magnetofonowe – różne dźwięki z otoczenia, w tym kilka odgłosów jadącego pociągu, kasetta magnetofonowa z nagraniem wiersza J. Tuwima *Lokomotywa*, książka wykonana ręcznie w kształcie pociągu (lokomotywa, 10 wagoników i modele ładunku), książka J. Tuwima *Lokomotywa i inne wesole wierszyki dla dzieci*, gra komputerowa *Zaladunek pociągu*.

Sesja VII

Temat: „Kaczozaury”

Czas trwania: 50 minut

Cele: Rozluźnienie, ćwiczenie percepcji wzrokowej i słuchowej, doskonalenie pamięci słuchowej, ćwiczenie koncentracji uwagi, pobudzenie ekspresji słownej, ćwiczenia poprawnej wymowy, ćwiczenia koordynacji wzrokowo-słuchowo-ruchowej, ćwiczenia grafomotoryczne, odczucie własnej tożsamości, sprawdzenie nabytych umiejętności.

Materiały biblioteczne: kalendarz, zegar, kasetta magnetofonowa z nagraniem piosenki z serialu telewizyjnego *Siostrzeńcy Kaczora Donalda*, książka z kasetą magnetofonową – W. Disney, *Kaczozaury*, rysunki kaczorków do kolorowania, kredki, gra komputerowa *Puzzle Disneya*.

Sesja VIII

Temat: „Stonoga”

Czas trwania: 55 minut

Cele: sprawdzenie nabytych umiejętności, pobudzenie ekspresji słownej, kształtowanie umiejętności logicznego myślenia, doskonalenie techniki pisania, ćwiczenia percepcji i pamięci słuchowej, ćwiczenia w poprawnym wypowiedaniu się, kształtowanie umiejętności odczytywania liczb, ćwiczenia w czytaniu, kojarzenie zapisu cyfrowego liczb z zapisem słownym, kształtowanie słuchu fonematycznego, ćwiczenie koordynacji słuchowo-ruchowej i wzrokowo-ruchowej, doskonalenie umiejętności odtwarzania ciągu liczbowego i określenia stosunków przestrzennych, ćwiczenia grafomotoryczne, odczucie własnej tożsamości.

Materiały biblioteczne i inne pomoce: kalendarz, zegar, zagadka i rebus dotyczący stonogi, książka J. Brzechwy *Stonoga*, kartoniki z liczbami zapisanymi za pomocą cyfr i słownie, kartka z narysowaną częściowo stonogą i oznaczonymi punktami do połączenia, gra komputerowa *Puzzle Disneya*.

Sesja IX

Temat: „Usiadła zięba na dębie”

Czas trwania: 55 minut

Cele: sprawdzenie nabytych umiejętności, usprawnianie narządów artykulacji, ćwiczenia oddechowe, ćwiczenia percepcji słuchowej, m.in. w zakresie rozpoznawania i różnicowania dźwięków, ćwiczenia sprawności manualnej, koncentracji uwagi, percepcji wzrokowej, m.in. w zakresie analizy i syntezy wzrokowej, orientacji w przestrzeni, koordynacji wzrokowo-słuchowo-ruchowej, ćwiczenia w czytaniu i pisaniu, ćwiczenia w różnicowaniu obrazu graficznego liter *b* i *d*, wzbogacenie zasobu słownictwa, odczucie własnej tożsamości, pobudzenie do samodzielnego działania.

Materiały biblioteczne i inne pomoce: zegar, kalendarz, kasetta magnetofonowa z nagraniem wiersza J. Brzechwy *Ptasie plotki*, flety, gwizdki, papier do origami, złożone ptaki z papieru, taśma z nagraniami różnych dźwięków: zegar, gołąb, woda, odkurzacz, kaczkę, dzwonek, mewy, telefon, wróble, skrzypce, kroki, książki: J. Brzechwa, *Usiadła zięba na dębie*; *Ptaki Europy*, papier, ołówek, kartoniki z rysunkami i osobno – nazwami ptaków: zięba, gil, szpak, słowik, wróbel, drozd, sikora, wrona, dzięcioł, czerwony i zielony pisak, wyrazy do uzupełnienia: *.roz., zię.a, .zięcioł, wró.el*.

Sesja X

Temat: „Piotruś i wilk”

Czas trwania: 55 minut

Cele: odczucie własnej tożsamości, pobudzenie do samodzielnego działania, sprawdzenie nabytych umiejętności, doskonalenie techniki i tempa czytania, wzbogacenie zasobu słownictwa, ćwiczenia percepcji wzrokowej, kształtowanie sluchu fonematycznego, ćwiczenia koordynacji słuchowo-ruchowej, ćwiczenia koncentracji uwagi, kształtowanie wyobraźni, pobudzenie twórczej aktywności.

Materiały biblioteczne i inne pomoce: kalendarz, zegar, książka *Piotruś i wilk* wg S. Prokofiewa (książka z kasetą zawierającą tekst z książki i muzykę z baletu), ilustracje instrumentów, których dźwięk ilustruje poszczególne postacie: ptaszek–flet, kaczka–obój, kot–klarnet, dziadek–fagot, wilk–róg, Piotruś–skrzypce, myśliwi–kotły.

Sesja XI

Temat: „Ulica”

Czas trwania: 60 minut

Cele: kształtowanie umiejętności bezpiecznego poruszania się po ulicy, ćwiczenia w czytaniu, pobudzenie ekspresji słownej, ćwiczenia w poprawnym wypo-

wiadaniu się, ćwiczenia słuchu fonematycznego, ćwiczenia sprawności manualnej, kształtowanie umiejętności rozumienia stosowania reguł gry, doskonalenie umiejętności liczenia, ćwiczenia koordynacji wzrokowo-słuchowo-ruchowej, sprawdzenie nabytych umiejętności, odczucie własnej tożsamości, przygotowanie do samodzielnego przyjsia do biblioteki.

Materiały biblioteczne i inne pomoce: zegar, kalendarz, książka „łatwa w czytaniu”: A. Tuleya *Ulica*, modele samochodów, kasetta magnetofonowa z nagraniem odgłosów komunikacji miejskiej, książka *Gry planszowe: poznajemy znaki drogowe*.

Sesja XII

Temat: „Zaczarowana książka”

Czas trwania: 60 minut

Lp.	NAZWA ĆWICZENIA	CEL ĆWICZENIA	PRZEBIEG ĆWICZENIA	MATERIAŁY BIBLIOTECZNE I INNE POMOCE
1	2	3	4	5
1.	Rozmowa z Michałem	Rozluźnienie. Zachęcenie do zajęć. Odczucie własnej tożsamości.	Rozmowa na temat: co się wydarzyło, jak się Michał czuje, jakie ma plany na popołudnie etc.	
2.	Wymiana książek	Sprawdzenie nabytych umiejętności. Odczucie własnej tożsamości. Pobudzenie ekspresji słownej.	Michał samodzielnie oddaje i wypożycza książki; wyjaśnia, dlaczego chce je wypożyczyć.	
3.	Data i godzina	Sprawdzenie nabytych umiejętności.	Michał określa aktualną datę i godzinę.	Kalendarz, zegar
4.	Zajęcia z książką	Relaks. Kształtowanie wyobraźni.	Michał kładzie się w wygodnej pozycji. Prowadzący poleca mu zamknąć oczy i podczas słuchania muzyki wyobrazić sobie, że wszystkie książki w bibliotece są zaczarowane.	Kaseta magnetofonowa: H. Richman, <i>Music for Children</i> (utwór <i>Happy</i>)
5.	Malowanie	Wyzwalanie twórczej ekspresji. Ćwiczenia grafomotoryczne i koordynacji wzrokowo-ruchowej.	Michał maluje to, co sobie wcześniej wyobraził.	Farby, papier, pędzle

1	2	3	4	5
6.	Opowiadanie	Pobudzanie ekspresji słownej, ćwiczenia w poprawnym wypowiadaniu się.	Michał próbuje opowiedzieć, co namalował.	Gotowa praca.
7.	Podsumowanie zajęć z Michałem i jego mamą	Odczucie własnej tożsamości. Podsumowanie cyklu 12 spotkań.	Michał ocenia, co udało mu się wykonać, co sprawiło mu trudność, co mu się podobało, czego nie lubił robić podczas całego cyklu spotkań.	

Rezultaty uzyskane w wyniku realizacji programu

Po zakończeniu zaplanowanego na 12 spotkań programu pracy biblioterapeutycznej Michał poddany został kilku sprawdzianom w celu porównania ich wyników z danymi uzyskanymi przed rozpoczęciem cyklu zajęć. Analiza otrzymanych rezultatów, jak również obserwacja oraz rozmowy przeprowadzone z chłopcem i jego mamą dały podstawę do wysunięcia wniosków co do wpływu zajęć biblioterapeutycznych na jego rozwój.

Przede wszystkim Michał bardzo chętnie uczestniczył w sesjach. Z relacji mamy wynika, że sam pilnował dnia i godziny zajęć. Spotkania były dla niego interesujące, choć czasami, jak mówi, trudne. Nie lubił zadań związanych z muzyką. Z radością przyjął propozycję kontynuacji programu.

W dość istotny sposób zajęcia biblioterapeutyczne wpłynęły na samodzielność chłopca. Obecnie sam decyduje, co chce wypożyczyć, potrafi powiedzieć, jaka książka mu się podoba. Najchętniej (systematycznie), wypożycza książki mówione (przygodowe, bez opisów przyrody), rzadziej „czarnodrukowe” (o charakterze encyklopedycznym, drukowane dużą czcionką, mające charakter „książek łatwych”). Poczynił też próbę samodzielnego dotarcia do biblioteki – przebył sam część drogi. W rozmowie z Michałem odnosi się wrażenie, że jest on bardziej pewny siebie, w wielu sprawach ma własne zdanie. Chętniej się wypowiada, poprawnie buduje proste zdania. Jego wymowa jest coraz wyraźniejsza, aczkolwiek trzeba jeszcze włożyć wiele pracy w usprawnianie narządów artykulacji (w realizowanym programie ćwiczeń tych było zbyt mało). Znacząco wzbogacił się słownik chłopca. Istotne zmiany zaszły też w zakresie kształtowania percepcji wzrokowej i słuchowej. Chłopiec coraz lepiej dokonuje identyfikacji oraz różnicowania dźwięków i przedmiotów, jak również ich symboli. Mniej trudności sprawia mu określanie zachodzących między nimi stosunków przestrzennych i czasowych. Przestał też mylić obraz graficzny liter „b” i „d”.

Poprawiła się pamięć bezpośrednia (słuchowa i wzrokowa). Dzięki udziałowi w zajęciach i utrwalaniu nabytych umiejętności w domu Michał nauczył się orien-

tacji w czasie zegarowym i kalendarzowym, jak również posługiwania się kalkulatorem – co ogromnie przydaje mu się w życiu codziennym. Wzrosła też umiejętność w zakresie orientacji w mikroprzestrzeni, np. określanie kierunków na kartce papieru. Wiele do życzenia pozostawia jednak w dalszym ciągu poziom sprawności manualnej. W ramach programu zrealizowano zbyt mało ćwiczeń grafomotorycznych. Chłopiec udoskonalił natomiast swoje umiejętności w zakresie konstrukcji układanek. Wzrósł także wskaźnik poprawności i tempa czytania oraz tempa pisania, udoskonaliła się również technika czytania (proste wyrazy czyta całościowo, dłuższe głośkuje i sylabizuje z syntezą). Ponadto Michał rozumie czytany tekst.

Cykl zajęć biblioterapeutycznych pozytywnie wpłynął także na zwiększenie koncentracji uwagi. Mimo tego że czas zajęć stopniowo się zwiększał (od 40 do 60 minut), chłopiec potrafił skupić się nawet na ćwiczeniu wymagającym dłuższej koncentracji.

Po zakończeniu cyklu 12 sesji Michał wykonał zadania, których nie potrafił lub nie chciał zrealizować przed rozpoczęciem programu. Narysował swój portret i to z książką, co świadczy o dobrym kontakcie z biblioteką, a także postrzeganiu siebie w kategoriach czytelnika. Ponadto ułożył i opowiedział historyjkę obrazkową o bibliotece. Zadanie to wykonał poprawnie. Fakt, iż dwie ilustracje zamienione zostały miejscami, nie zaburzył sensu logicznego stworzonego na tej podstawie opowiadania.

Reasumując, można zatem stwierdzić, że poczynione obserwacje oraz wyniki sprawdzianów przeprowadzonych po zakończeniu realizacji programu dały podstawę do potwierdzenia założonych hipotez, iż zajęcia biblioterapeutyczne mają wpływ na rozwój każdej z wymienionych sprawności. Dynamizm tego rozwoju jest jednak związany z intensywnością ćwiczeń stymulujących i stosowanych zabiegów korekcyjno-kompensacyjnych. Podejmując się zatem prowadzenia dalszego cyklu spotkań biblioterapeutycznych i planując pracę na kolejnych 12 sesji, należało kontynuować realizację dotychczasowych założeń programowych, ze szczególnym zwróceniem uwagi na ćwiczenia sprawności manualnej, usprawnianie narządów artykulacji, kształtowanie słuchu fonematycznego oraz stopniowe poszerzanie zakresu ćwiczeń doskonalących technikę oraz zwiększających tempo czytania i pisania. Wskazane było również dążenie do rozwoju jeszcze większej samodzielności chłopca (np. całkowicie samodzielne odwiedzanie biblioteki), podejmowanie działań wpływających na kształtowanie właściwej postawy Michała wobec siebie i własnej niepełnosprawności (odczucie własnej wartości i niezależności), rozbudzenie zainteresowania uczestnictwem w innych formach pracy oferowanych przez bibliotekę.

Refleksje końcowe

W sferze zainteresowań autorki niniejszego artykułu znalazły się możliwości rozwojowe dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym, w odniesieniu do szeregu zabiegów stymulujących jego rozwój, stosowanych w ramach specjalnie opracowanego programu biblioterapeutycznego.

Zasadniczym celem podjętych badań było stwierdzenie, czy zajęcia biblioterapeutyczne mają wpływ na rozwój dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym. Jednocześnie pozwoliły one na sprawdzenie czy proponowane badanemu chłopcu formy zajęć rzeczywiście mają znaczenie stymulujące, usprawniające, korekcyjne albo kompensacyjne. Dobór Michała jako osoby badanej również nie był przypadkowy. Jest on bowiem chłopcem, który ze względu na swój wiek i możliwości odbiega od pozostałych osób, z którymi prowadzone są zajęcia w Ośrodku Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych WBPiKM i w związku z tym wymaga indywidualnie opracowanych zadań. Trudności w realizacji sesji biblioterapeutycznych z chłopcem takim jak Michał polegają m.in. na właściwym doborze materiałów czytelniczych. Potrzebuje on bowiem książek tzw. „łatwych” (proste słownictwo, duża czcionka, realistyczna treść, konkretne ilustracje), ale przeznaczonych dla młodzieży, podczas gdy w ten sposób wydawane są przede wszystkim książeczki dla dzieci. Zajęcia z Michałem stanowią zatem ciągłą inspirację w poszukiwaniu i przygotowywaniu dla niego nowych materiałów.

Rezultaty uzyskane w wyniku realizacji prezentowanego w niniejszym artykule programu potwierdziły hipotezę zakładającą wpływ zajęć biblioterapeutycznych na rozwój dziecka z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym. Wydaje się jednak, że wniosek ten można by uogólnić i stwierdzić, iż odpowiednio zaplanowany i zrealizowany cykl zajęć biblioterapeutycznych wpływa stymulująco na rozwój dzieci z różnymi rodzajami niepełnosprawności, nawet jeśli są one prowadzone poza placówkami edukacyjnymi czy rehabilitacyjnymi, np. w bibliotece publicznej (potwierdzają to również obserwacje prowadzone podczas sesji biblioterapeutycznych prowadzonych z innymi uczestnikami zajęć w Ośrodku Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych WBPiKM w Toruniu).

Dodatkową zaletą tych spotkań jest niewątpliwie fakt, iż są one całkowicie dobrowolne i nie są określone żadnymi wymogami programowymi (np. programem szkolnym), lecz założeniami opracowywanymi zgodnie z potrzebami i psychofizycznymi możliwościami poszczególnych osób. Zagospodarowując czas wolny niepełnosprawnego dziecka, wykorzystują jednocześnie tak podstawowe potrzeby każdego z nich, jak potrzeba zabawy, chęć poznawania świata. Istotnym walorem tych zajęć jest również to, że dają one dużo satysfakcji nie tylko ich uczestnikom, ale i osobie prowadzącej. Dzieci bawiąc się – realizują zaplanowany indywidualnie program rehabilitacji, prowadzący zaś realizując program – lepiej poznaje dziecko, nawiązuje z nim bliski, oparty na zaufaniu kontakt.

Nie bez znaczenia pozostaje również fakt, że wprowadzając dzieci niepełnosprawne do bibliotek publicznych, wdramy je do korzystania z placówek użyteczności publicznej, co w rezultacie prowadzi do lepszej ich integracji ze społeczeństwem.